

BİR KOLEKTİF EYLEM ANA ÇERÇEVESİ OLARAK POPÜLİZM

Mustafa Görkem Doğan
İstanbul Üniversitesi, mustafa.dogan@istanbul.edu.tr

ÖZET

2011 yılı tüm dünyaya damga vuran bir kitle seferberliğine tanık oldu. Arap Baharı ile başlayan Avrupa'nın ve ABD'nin önemli kentsel merkezlerinde meydan işgalleriyle devam eden bu protesto döngüsünü bu kadar farklı coğrafyalarda birbirine bağlayan söylem stratejisinin temelinde popülizm olgusu vardı. Popülizm bir ana çerçeve olarak bu kitle eylemlerini birbirine bağlamaktaydı. Toplumsal hareketler yazını ana çerçevelerin farklı kitle eylemlerini bir protesto döngüsü halinde birbirine bağlayan bilişsel araçlar olduğunu öne sürer. 2008 finansal krizi sonrasında görünür hale gelen neoliberal küreselleşmenin kaybedenlerinin öfke ve isyanı özellikle küresel kuzeyde yeni bir toplumsal fay hattı yaratırken siyasal akımlar kendilerini bu fay hattı etrafında örgütlediler. Sonuçta 2011'in kitle eylemlerini 2016'nın politik gelişmeleri takip etti, Donald Trump ABD başkanı seçildi, Britanya halkı AB'den çıkma yönünde oy kullandı. Popülist kitle seferberliği özellikle siyasi tercümesinin bulabildiğinde küresel siyaseti etkilemeye devam edecek. Bu bildiriye bu gelişmelerin kökeninde yatan siyasal mekanizmayı ve toplumsal dinamikleri ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Protesto Döngüsü, Çerçeveleme, Popülizm, Kitle Seferberliği

1. Çok Şey Anlattığı İçin Hiçbir Şey Anlatmayan Kavram

Popülizm, çok farklı dönemlerde çeşitli coğrafyalarda ortaya çıkan, politik hedeflerinde farklılıklar olsa da söylem ve örgütlülüklerinde benzerlikler olan, genellikle lider odaklı siyasal akımları tanımlamak için kullanılan, bu kadar geniş bir kapsama alanı içerdiği için de kullanışlı olsa da açıklayıcı olmayan bir kavram. Kavramın bir yönüyle liberal demokrasinin çoğulculuğuyla bağdaşmayan unsurlarından dolayı ana akım sosyal bilimlerde çok da olumlu anılmadığı biliniyor. Ernesto Laclau tarafından sola bir strateji olarak önerilmesinin dışında siyaset biliminde genelde aşırı sağ ile özdeşleştiriliyor. Latin Amerika'dan bazı başka tür örnekler olsa da Yirminci Yüzyıl Avrupa siyasetinde genelde, liberal demokrasinin kimi unsurlarının, ulusun özüne ait olduğu düşünülen muhafazakâr bir sağduyu tarafından eleştirisine dayanıyor.

2008 krizi sonrası geleneksel temsili demokrasi kurumlarına ve belki de bizzat bu fikrin kendisine karşı ahalide oluşan güvensizlik ve apatiyle birlikte daha sık gündeme gelen bu kavram, halkın en geri duygularını okşayan bir siyasal söyleme sahip olmaktan, neofaşist ifadesinin bir adım öncesine dek uzanan olumsuz bir tınıya sahip. Ana akım siyasal teori, Chantal Mouffe'un süregiden olumlayıcı kullanım ısrarı dışında (Mouffe, 2019), bu terime, biraz da bu sıfatla anılan siyaseti olumlamadığını belirtmek amacıyla başvuruyor. Öyle ki, Marco d'Eramo popülizm kavramının 1950lerden itibaren faşizm ve komünizmi liberalizm karşıtı iki aşırı ve zararlı ideoloji olarak birbirine bağlamaya yarayan bir çuval, 1980 sonrası ise giderek elitist yönü ağır basan liberal demokratik kurumların bu durumunu dikkati başka yöne çekerek örtmeye yarayan bir şal olarak seçkinler tarafından yürütülen sınıf savaşının söylemsel alet kutusunun temel unsuru olduğunu iddia ediyor (d'Eramo, 2013).

Bununla birlikte 2011'den itibaren, popülizm kavramı 2008 finansal krizi sonrası ortaya çıkan ve neoliberal küreselleşmenin siyasi ve ekonomik sonuçlarını kıyaslayıcı sorgulayan çeşitli toplumsal hareketleri ve bunların dolayımında oluşan siyasal akımları açıklamak ve ifade etmek için de kullanılmaya başlandı. Bu noktada şunun altını çizmek gerekir ki siyaset biliminde genelde yukarıdan aşağı bir kitle örgütlenmesi olarak anlatılan popülizm, toplumsal hareketlerle ilgili örneklerde aşağıdan yukarıya örgütlenen bir kolektif eylemliliğin imleyicisi. Dolayısıyla, bu kullanım, siyaset biliminin genel yaklaşımının ötesinde, toplumsal hareketler literatürünün malzeme kutusundaki bir açıklayıcı araç bağlamında gündeme geldi.

Bilindiği üzere söz konusu yazın, kitle seferberliğini tetikleyen bilişsel süreçleri, kaynak mobilizasyonu araştırma alanının psikoloji temelli açıklama çabalarına yönelik alerjisine rağmen, seksenli yılların ortalarından itibaren tekrar kuramsal alet kutusuna ekledi. Kültür ideoloji gibi genel geçer ve çok kapsayıcı kavramlardan ziyade toplumsal hareket aktörlerinin söylem stratejilerinin incelenmesine dayalı bu yeni yönelim, çerçeveleme edimini kitle seferberliklerinin örgütlenmesi sürecinde neredeyse başat inceleme nesnesi haline getirdi. Özellikle Robert Benford ve David Snow'un kullandığı çerçeveleme terimi bilişsel faktörlerin kitle seferberliğine etkilerini açıklamak noktasında bugün diğer maddi süreçlerin yanı sıra açıklayıcı bir unsur olarak muhakkak kullanılıyor (Snow ve Benford, 1988). Çerçeveleme bir toplumsal hareketin aktörlerinin kendilerini, taleplerini, karşıtlarını ve tüm bunları kapsayan evreni ne şekilde betimlediği ile ilintili bir kavram. Üstelik toplumsal hareket aktörlerinin özelliklerini de vurguluyor. Kuşkusuz bu bilişsel pratikler bir kitle eyleminin örgütlenmesi ve başarısı için belirleyicidir.

2008 krizi neoliberal döneme hükmeden merkezci siyasetin meşruiyetini büyük oranda sarstı ve pek çok açıdan sorgulanmasına yol açtı. Siyasal partilere dair klasik hale gelen çalışmalarında Lipset ve Rokkan kitle

partilerinin kuruldukları toplumları bölen fay hatları etrafında inşa edildiklerini öne sürerler (Lipset ve Rokkan, 1967). Avrupa tarihi açısından da dört tane böyle önemli toplumsal fay hattından bahsedebilir. Bunlar merkez çevre, kilise devlet, tarım sanayi ve işçi işverendir. Bu bölünmeler Avrupa'da aşağı yukarı her ülkede görülsede esas itibarıyla ulusal karakterlidir. Yakın zamanlı bir çalışma Avrupa ve Kuzey Amerika'da neoliberal küreselleşmenin sanayisizleşme gibi sosyal, egemenliğin ulus üstü kurumlara devri gibi politik sonuçlarının ulus aşan yeni bir toplumsal fay hattı yarattığına dikkat çekiyor (Hooghe ve Marks, 2018). Ulus aşan bir karakteri olan bu toplumsal fay hattının bir tarafı, Avrupa kuşkuculuğu, göçmen karşıtlığı, uluslar arası finans kurumlarına husumet ve küresel elitler olarak nitelenen seçkinlere karşı öfkeyi içeriyor ve bu politik hattın etrafında popülist siyasal akımlar oluşuyor.

Bununla beraber bu siyasal inşa süreçlerini otomatik ve doğal gelişmeler gibi görmemek gerekir. Krize giden süreçte ve krizden çıkışı sağlaması için uygulanan politikalarda neyin temel yanlış olduğunu tüm bunların sorumlusunun kim olduğunu anlaşılır ve kolayca kamuoyuna mal edilebilir biçimde yaymak başarılı bir kitle seferberliğinin ön şartlarından biridir. Üstelik bunun hangi siyasal jargonu kullanarak yapıldığı da kitle seferberliğinin niteliği açısından önemlidir. Popülizm ya da popülist söylem 2011 meydan işgalleri protesto döngüsünde bu bakımda işlevseldi. Bu noktadan itibaren de popülizm neoliberal seçkinlere, ana akım siyasetçilere karşı kamuoyunun en rahat benimsediği savaş çılgınlığının genel çerçevesi haline geldi.

Bu bölümde popülizm kavramının genel olarak kavranışına ve yirminci yüzyıldaki kimi örneklerine değindikten sonra ve bununla bağlantılı olarak popülizmin kitle seferberliğini koşullandıran bir kolektif eylem ana çerçevesi olarak 2011 meydan işgalleri protesto döngüsünden itibaren ne şekilde kullanıldığına bakacağız. Böylelikle genelde siyasal liderliklerin kullandığı bir politik strateji olarak kavranılan popülizmi, daha sıradan siyasal girişimcilerin, toplumsal hareket aktörlerinin kendilerini, taleplerini ve muarızlarını betimlerken kullandıkları bir seferberlik anlatısı olarak inceleyeceğiz. Devamında bu kitle seferberliği etkisiyle değişen siyaset diline ve bu dilin taşıyıcısı yeni politik aktörlere de bakacağız. Gerek toplumsal hareketler alanında gerekse de bunların değiştirdiği siyasal algı ortamında ortaya çıkan yeni siyasal oluşumlarda popülizm kavramının işlevini değerlendireceğiz.

2. Popülizmin Beş Benzemez Tanımları

Popülizm teriminin siyaset biliminde belli bir türden lider merkezli siyasal hareketleri tanımlayan daha dar anlamının yanı sıra genel bir halk dalkavukluğu ve seçkincilik karşıtlığı anlamları olduğunu hatırlatarak konuya girelim. Buna göre özellikle iktisadi gereklilik ve zorunlulukları hiçe sayarak geliştirilen siyasal söylem ve önerileri ifade etmek için olumsuz tınılarla kullanılabilen bir sıfat olabildiği gibi, siyasal karar alma süreçlerinin dar bir uzmanlar ya da seçkinler zümresine değil de geniş halk yığınlarının katılımına açık olması, onların siyasal tercihlerine göre şekillenmesi gerektiği fikrini ifade eden bir terim olarak da kullanılabilir. Fakat bu kullanımlar spesifik siyasal anlayışları imlemekten ziyade daha genel geçer politik yaklaşımlara işaret etmektedir. Her ideolojiden siyasi parti ya da lider zaman zaman bu türden söylem stratejilerine başvurur. Bu bakımdan bu genel geçer tanımlar, terimin siyaset bilimindeki esas karşılığı sayılmazlar.

Kavramın tanımına dair daha kesin yorumlara girmeden önce bu tarihsel dönemde niye bu kadar yaygın kullanıldığına üstünde durmak gerekiyor. Siyasal parti sistemlerinin tek boyutlu bir sol sağ spektrumunda seçmenlere farklı alternatifler sunduğu anlayışı siyaset biliminin yaygın bir önvarsayımdır. Bu önvarsayım pedagojik açıdan da bir kolaylık sağlar. Bu tek boyutlu dağılımda en yoğun seçmen topluluğunun merkezde bulunduğu varsayılr. Parti sistemlerini bu biçimde anlatmak uzun süre mümkündü, fakat bu varsayımlar merkezdeki partiler arasında gerçek politika farklılıkları ortadan kalktıkça anlamsızlaşıyor. Avrupa siyasetinde ana akım merkez sağ ve sol partilerin birbirine benzeşmesi, karar alma süreçlerinin başkentlerden AB kurumlarına yani Brüksel'e kayması ve özellikle neoliberal politikaların kaybedenleri olduğu gerçeği, yani en zengin ve yoksullar arasındaki servet farklarının büyük boyutlara ulaşması, seçmenler arasında ya siyasal sisteme karşı bir güvensizliğe ya da yeni arayışlara yol açtı. Bunlardan birincisi seçime katılma oranlarının epey gerilemesine ikincisi ise popülist parti ve hareketlerin zemin kazanmasına neden oldu.

Kuşkusuz bu politik dönüşümün ardındaki temel ekonomi-politik süreç neoliberal küreselleşmedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeni, yetmişli yılların ekonomik krizlerinden, toplumsal değişimlerinden ve siyasal çalkantılarından sağ çıkmayı beceremedi. Neoliberal küreselleşme dönemi ve bunun sonuçları üzerine çok geniş bir yazın mevcut. Neoliberal süreç boyunca kuralsızlaştırmaya dayalı hükümet politikalarıyla sermaye güçlerinin tüm kapasitesinin önünün açıldığı, böylelikle piyasa ilişkilerinin daha önce nüfuz edemedikleri pek çok kamusal alana bulaşıp bunları dönüştürdüğü, daha önce ulaşamadığı pek çok alana sızdıkları ifade ediliyor (Saad-Filho ve Johnston, 2005). Uluslararası ekonomi politik düzende Bretton Woods düzeninin çökmesiyle simgelenen bu kaos, seksenli yıllardan itibaren Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan yönetimleriyle özdeşleşen otoriter piyasacılığın, serbest piyasacı bir yeni muhafazakarlığın, yükselişiyle bir nevi düzene girdi. Bu düzenin kendisi sıradan yurttaşlara herhangi bir sosyal ya da ekonomik güvence sağlamıyordu. O andan itibaren de siyaset istikrarlı bir biçimde sağa kaymaya başladı (Hall, 1979).

Toplamda gerçekleşenin ise esas olarak işçi hareketi ve onun kurumlarını zayıflayıp çürümesidir (Albo, 2009). Bu kurumların, özellikle reformist işçi partilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende oynadıkları kilit rol düşünüldüğünde, neoliberal küreselleşme döneminin parti sistemlerini İkinci Dünya Savaşı sonrası atmosferinden epey farklılaştırdığı görülür. Piyasalar üzerinde devlet kontrolü, sendikal haklar ve refah devletinin kapsamı gibi konularda merkez sağ ve sol arasındaki ortaya çıkan eski politik farklılıklar bu dönem boyunca büyük ölçüde anlamsızlaşmıştır. Birbirlerine benzeşen siyasi partiler üye tabanlarının aktif katılımına daha az ihtiyaç duyarken bu tabandan da giderek kopmuşlardır.

Partilerin kartelleşmesi olarak adlandırılan partilerin finansman, kadro devşirme ve politika üretimi noktasında üyelerinden bağımsızlaşmasını ifade eden bu süreç siyasetin teknik bir mesele haline dönüşmesine ve seçmenlerin siyasi kontrolünden sıyrılmasına yol açtı (Katz ve Mair, 1995). Ana akımın hem sağ hem solundaki siyasi partileri etkileyen bu durum esas olarak parlamenter hayatlarını reformist işçi partileri olarak sürdüren merkez solu vurmaktaydı. İktidar ya da ana muhalefet olarak geçirdikleri süre içinde bu partiler üyelerinden kopup teknokratların etkin hale geldiği yapılara dönüştü ve merkezci bir siyasal çizgiye oturdu. Bunun sonucunda takım taraftarlığı benzeri bir bağlılık dışında artık bir şey vaat etmedikleri geleneksel tabanlarında zamanla sandığa gitmeme alışkanlığı oluşacaktı. Bir kısmı yeniden sandığa döndüğünde ise artık eski siyasal kimliklerini taşıyorlardı. Tam da bu yüzden bu partilerin oy tabanları daralırken sağ popülist partiler hem sanayisizleşerek neoliberal dönemin çöküntü alanları haline gelen kentsel alanlardaki eski sol oyları, hem de merkez sağ partilerden sıtkı sıyrılan küçük mülkiyet sahiplerinin oylarını alabildiler.

Bu yeni siyasal oluşumlar klasik sol sağ ayrımının her iki yanının geleneksel seçmenlerinden de oy alabilme becerileriyle daha eski dönemlerin, örneğin Poujadism gibi, sağ popülist akımlarından ayrılmaktalar. Bugün Avrupa’da yükselen popülizm dediğimizde ilk akla gelen örneklerden birini yakın zamanda adını değiştiren Ulusal Cephe’yi ele alalım. Hareketin kurucusu Jean Marie Le Pen’in siyaset sahnesine çıkmasını sağlayan Poujadist Hareket, Nazilerle işbirliğinden Kralcılığa neredeyse Fransız aşırı sağının tüm antikalıklarını taşıyan, küçük mülkiyet sahiplerinin reaksiyoner bir seferberliği idi. Ellili yılların ortalarında harekete adını veren Pierre Poujade toplumun belli bir kesiminin, küçük mülkiyet sahiplerinin, duyarlılıklarına hitap eden, her ne kadar sağ sol ayrımına kendisini oturtmak istemese de Fransız sağcı siyasal geleneğin terimlerini kullanan, dolayısıyla da ülkede zaten bu söyleme kulak veren yerlerde karşılığı olan bir seçim başarısı elde etti. Fransa’nın güneyindeki küçük kentlerde, 4. Cumhuriyetin son demlerinde etkili oldu. Ulusal Cephe ise bugün hem bu güney kesimden, hem de Fransa’nın kuzeyindeki neoliberal küreselleşme sonucu sanayisizleşmiş eski Komünist kalelerden oy alabiliyor. Bu partinin seçmen haritası ana akım Fransız siyasetinin çöktüğü ve Emmanuel Macron’un seçtiği son cumhurbaşkanlığı seçimine kadar sırtını ülkenin doğu sınırına dayamış bir hilali andırıyordu.

Doksanlı yıllar boyunca kuvvetlenen böylesi hareketler esas çıkışlarını yeni bin yılın ilk on yılında yaptı. Avusturya’da Jörg Haider’in başını çektiği Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), 1999 yılında hükümete girerek bir anlamda bu dalganın başını çekti. Hollanda’da liderinin adıyla özdeşleşen Pim Fortuyn Listesi ve tabi ki, yukarıda da değindiğimiz, Fransa’da babasından devraldığı partiyi en keskin faşizan kalınlardan temizleyerek egemenlikçi bir Avrupa kuşkucu parti olarak yeniden çerçeveyeleyen Marine Le Pen’in şimdilerde kendine Ulusal Toparlanış (Rassemblement National) diyen Ulusal Cephesi böyle diğer partilerdi. Bunlar klasik korporatist ya da faşist hareketlerin muhafazakâr kodlarına her zaman sığmayan, Pim Fortuyn’un eşcinsel kimliğini açıkça ifade etmesi gibi, yönlerinin yanı sıra ulusal egemenliğin doğrudan ifadesinin önünde engel olarak gördükleri tüm “demokrasi açıklarının”, da radikal bir eleştirisini geliştirmekteydiler.

Bu hareketler en başta merakla karışık bir ilgi çekseler de istisna değil norm oldukları ortaya çıktıkça liberal temsili demokrasiye yönelik bir tehdit olarak algılanmaya daha fazla başladılar. Özellikle egemenlikçi tavırları AB normlarıyla ve başka ideolojik küresel genel kabullerle çatıştıyordu. Zamanla Doğu Avrupa’da bu partilerin daha açıktan konuşan, bu ideolojik kabul ve normları açıkça eleştiren versiyonları iktidara gelecekti. Bugün dürüst olmak gerekirse Avrupa genelinde ana akım sağ karşısında farklı ülkelerde kitlesel desteği olan tek kıta çapında alternatif bu sağ popülistlerdir. Yeşiller Batı Avrupa’da yükselmektedir ama başka bölgelerde pek karşılıkları yoktur. Merkez sol ise belki İngiltere ve İber Yarımadası dışında daha ziyade ana akım sağın yedek lastiği işlevi görmekte, bu anlamda da seçmen desteği buharlaşmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika merkez solu (Sanders ve Corbyn deneyimleri etrafındaki sonuçta başarısız hareket dışında) küreselci bir söylem üzerinden merkezci bir ideolojiye sapsaplı kalmıştır.

Aynı dönemde siyaset bilimi yazını, çok farklı bir siyasal olguyu, Latin Amerika’nın pembe dalgasını oluşturan kimi siyasi hareketleri, özellikle Venezuela’da Chavismi, Bolivya’da Evo Morales liderliğindeki MAS’ı ve Ekvator’da Rafael Correa’nın liderliğindeki siyasi hareketi temsili liberal demokrasiye hasım bir popülist kuşak olarak tanımlıyordu (de la Torre, 2013). Bilindiği üzere özellikle doksanlı yılları neoliberal politikaların deneme tahtası olarak geçiren, geleneksel olarak solda bilinen politik güçlerin bile bu akıma teslim olduğu Latin Amerika ülkelerinde, yeni binyıldan itibaren, çoğu toplumsal hareketlerle yakından bağlantılı yeni siyasal güçler ve bazı örneklerde de geleneksel muhalif siyasi partiler iktidara geldi. Brezilya ve Arjantin gibi kilit ülkeler dahil bu siyasi dönüşüm halk hareketleriyle bir ölçüde ilişki içinde gelişti ve açık bir devrimci sosyalist söylemi olmadığı için de kızıl değil pembe dalga olarak anıldı.

Bunların bir kısmı, özellikle Uruguay, Brezilya ve Şili’de bu dalgada iktidar olan siyasal oluşumlar, Avrupa’daki sosyal demokrat partilerinin atmışlarda ve yetmişlerde kalan eski siyasal söylemlerine benzer bir siyasi söyleme sahip olsa da, Venezüella ve Boliviya gibi örnekler bu ülkelerde halkın hiç değilse bir kısmının yerleşik siyasal düzene karşı öfkelerini daha doğrudan yansıtıyordu. Bu bağlamda da liberal temsili demokrasinin yerleşik bazı norm ve anlayışlarına saygı göstermiyor, hatta açıkça bunlara karşı pozisyonlar benimsiyorlardı. Özellikle Chavismo, 21. yüzyıl sosyalizmi iddiasıyla liberal temsili demokrasiyi aşan yeni bir siyasal alternatif söylem düzeyinde de olsa işaret ediyor ve bu bakımdan liberal rejimin Sovyetlerin çöküşüyle doksanlarda ilan edilen alternatifsizlik kaynaklı zaferini tanımadığını, liderinin renkli kişiliğine uyan bir tonda, yüksek perdeden ilan ediyordu.

Genelde Latin Amerika popülizmi Avrupa’daki örneklerle aynı toplamda analiz edilmese de, temsili liberal demokrasi ve onun küresel kurumlarının savunucuları gözünde bunların Avrupa’daki sağcı örneklerden pek farklı değerlendirilmedikleri açıktır. Dolayısıyla sağ popülizm, sol popülizm ayrımı daha ziyade sol jargonda bulunur. Birbirinden radikal bir biçimde farklı akımların aynı başlık altında toplanmasının yarattığı kavram karmaşası popülizm ifadesini tanımlamayı daha da zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Avrupa ve Latin Amerika’dan örneklerin birbirleriyle hiçbir paralelliğinin olmadığını ifade etmek de gerçekçi olmayacaktır. Her şeyden önce yerleşik siyaset normlarını benimsemedikleri ortadadır. Fakat ortak bir karşıta sahip olmanın ötesinde de paylaştıkları benzer siyasi kavramsallaştırmalar vardır.

Bunlar arasında kuşkusuz en önemlisi halkın bir kısmının halkın esasını teşkil eden unsur olarak tanımlanmasıdır. Somutta kendi arasında bir politik irade bütünlüğü olmayan genel yurttaş topluluğundan, böyle bir bütünlüğü haiz olduğu varsayılan bir kısmının öne çıkarılarak bu parçanın halkın tümünü ya da esasını temsil ettiği iddiası egemenlik anlatılarının da sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Tam da bu yüzden Carl Schmitt kurucu iktidar ve egemenlik gibi kavramların siyasi ilahiyat alanına ait olduğunu ifade eder (Schmitt, 2016). Zira Fransız Devriminin sekülerleştirdiği egemenlik anlayışında da Ortaçağ Avrupa’sında tanrısal iktidarı yeryüzüne tercüme etme amacıyla geliştirilmiş, hükümdarın şahsından kaynaklanan egemenlik fikrinden yapılan bir türetme söz konusudur.

Bu tartışma, popülizmi siyasal karar alma süreçlerinden dışlanmış halk kesimlerini muktedir kılmaya dönük bir siyasi strateji olarak tasavvur eden Ernesto Laclau’nun tartışmasıyla da bağlanabilir. Tam da bu kanıda olan Andrew Arato, Laclau’nun popülizm kuramının, halkın egemenliği anlayışını mutlaklaştırarak halkın içindeki farklı siyasal eğilimleri yok saydığı, halkın bir kısmını halkın kendisi ile ikame ettiği ve bu kısmın da genelde bir lider, seyrek olarak da savaş çılgınlığına dönüşmüş bir politik ilke tarafından koşulsuzca temsil edildiği oranda liberal demokrasiye tehdit oluşturduğu kanaatindedir (Arato, 2013). Çünkü, Arato’ya göre Laclau siyasal alanda sesi duyulmayanların sesini duyurmak adına siyaseti prosedürel demokrasiyi ve onun çoğulculuğunu bütünüyle dışlayan bir formül geliştirmektedir. Bu yaklaşıma göre popülist halk kavramsallaştırmasının başka bir sonucu olması mümkün değildir.

Böylece bir teorik düzeyde Chavez ve benzerleri tarafından temsil edilen plebyen popülizm, Pim Fortuyn’un safkan Hollandalıyı kollama popülizminden farklı sayılmaz. Her iki durumda da yurttaşlar topluluğunun bir kısmı halkın bütünü olarak kodlanmış ve özellikle bu kısmı temsil ettiği sayılan bir siyasi kişiliğinin iradesi böylece halkın bütününe aktif onayına dahi ihtiyaç duymadan Rousseaucu genel irade derecesine çıkarılmıştır. İster plebyen bir tutumla olsun isterse saf bir ulus arayışıyla, bu durumda popülizmde demokratik çoğulculuğa yer kalmaz. Kavramsallaştırmadaki gevşek benzerliğe dayanarak siyasi farklılıkların üstünün örtüldüğü bu yorum liberal demokrasi ile popülist siyaseti karşı karşıya koyduğu noktada daha kesin bir popülizm tanımına ulaşmak anlamında faydalıdır.

Daha kesin ama kapsayıcı bir popülizm tanımının, halkın özünün bozulmamış halini temsil eden ve daha kitlesel olduğu varsayılan bir kesiminin, bu özü bozan ya da ona uymayan dar bir kesime karşı konumlandığı ve siyasal karar almanın bu bağlamda oluşan Rousseaucu bir genel irade doğrultusunda şekillenmesi gerektiği gibi unsurları içermesi gerekir. Bu bağlamda Cass Mudde popülist siyasi hareketlerin programatik olmaktan ziyade ahlakçı ve politik içeriği zayıf siyasetler olduğunu iddia etmektedir (Mudde, 2004). Bunlar çoğulculuğa yatkın olmayan, “temiz” bir halk ve onun çürütücü ötekisi arasındaki ikili bir ayrılığa dayalı ama çok farklı siyasal ideolojilerin programlarıyla eklenilebilir hareketlerdir. Dolayısıyla bunların illa spesifik bir örgütlenme biçimini ya da belirli bir ideolojiyi benimsemesi de gerekmez. Fakat her durumda ana akımlaşmış anlayış ve siyasetlerle çatışma halinde olacaklardır.

Bu son çıkarımdan hareketle popülizmin liberal teorinin çoğulculuk ya da çok kültürlülük gibi kutsanan kavramlarıyla muhakkak çatışma halinde olması gerektiği iddiası da bir ölçüde konu dışı kalır. Örneğin Fransa’da açıktan popülist bir söylem benimsemeyi dönemin siyasi ruhuna daha uygun bulan Jean Luc Mélenchon (Mélenchon, 2014) liderliğindeki Boyun Eğmeyen Fransa Hareketi kendi Fransızlar tanımını Fransız Devrimine atfettikleri kimi politik değerleri benimsemekle özdeşleştirdikleri ölçüde bu liberal değerlerle uzlaşmaktadırlar. Buna rağmen kuşkusuz popülist söylem tanımı gereği bir dışlayıcılığı muhakkak da içermelidir. Dışlanan içerik ise seçkincilikle ve halkın özüne yabancı olmakla özdeşleştirilebilmelidir. Hedef alınma noktasında her bir popülist hareket için farklılaşabilecek olsa da, liberal temsili demokrasi pek çok seçkinci kurumu doğası gereği içerir. Bu yüzden popülist hareketler, liberal ideolojiyi benimseyenlerde ister istemez bir politik alerji yaratmaktadır. Fakat

bu karşıtlık basitçe popülizmin çoğulculuğa karşı doğasından kaynaklı ortaya çıktığı var sayılan bireysel özgürlüklere karşı alerjisine karşı bir tutum olmakla açıklanamaz.

Bu tespiti kısaca açıklayalım. Liberal temsili demokrasi rejimini sadece halkın genelini oy hakkına sahip olmasıyla tanımlamak yanıltıcı bir tespit olur. Liberal temsili demokrasi halk egemenliği ve liberal doğal haklar kuramının pürüzsüz olmayan bir birlikteliğine dayanır. Halk egemenliği birinci ve ikinci, kuşak hakları sınırlandırmak üzere kullanılamaz. Bunu sağlamanın yolu da liberal demokratik rejimlerin Locke ve Montesquieu'den tevarüs edilen bir kural ve kurumlar bütününe haiz olmasıdır. Bu kurumlar toplumun seçkin kesimlerinin yönetimde sayılarına orantılı olamayan bir biçimde etkin olmasını sağlar. Bu yüzden liberal temsili demokrasinin klasik siyaset kuramcılarının deyimiyle bir karma rejim olarak tarif edilmesi daha doğru olur (Canfora, 2010). Buna karşın insanlar günümüz demokrasisinin Antik Atina'dan miras kalan bir halk yönetimi geleneği olduğunu kabul etmeye eğilimlidir. Günümüzde demokrasi sözcüğünün referansını Atina demokrasisi ile özdeşleştirmek yanıltıcı olduğu gibi kavramın tarihsel gelişimine de uygun değildir. Buna rağmen bu yaygın yanlış bir doğru gibi kabul edilir (Dunn, 2017). Liberal temsili demokrasiler son tahlilde halk egemenliğinden başka bir şey değilmiş gibi davranırız oysa bu rejim yukarıda vurgulanan karma doğasından dolayı, kimi, Antik Yunan filozoflarından kalma deyimle oligarşik ya da daha doğru bir tanımla mülkiyetçi bireyi ve onun doğal haklarını çoğunluğa ve kamu gücüne karşı koruyan kural ve kurumları da bağrında taşımaktadır.

Liberal temsili demokrasinin karma doğasının bu iki unsuru, yani bireyin (mülkiyetin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu) doğal haklarıyla, halk egemenliği (çoğunluğun idaresi) fikri özellikle siyasal sistemler tüm yurttaşlar için yeterli refahı üretmediği durumlarda birbirleriyle açıktan çatışacaktır. Bu noktaya, son dönemde, demokratik kapitalizmin içinden çıkamayacağı bir krize girdiğine işaret eden ve bu durumla popülizm sözcüğünün yeniden yaygın kullanıma girmesini ilişkilendiren Wolfgang Streeck vurgu yapmaktadır (Streeck, 2011). 2008 krizi sonrasında Avrupa'da seçimlere katılım oranlarında kısmi bir artış gözlemlenmiş ama geri gelen seçmen merkez partilere değil popülist diye adlandırılan partilere yönelmiştir (Streeck, 2017). Sonuçta da özellikle popülist siyasetle ilintili mutlak egemenlikçi siyasal tutumlarla liberal temsili demokrasi arasında burada vurguladığımız gerginlik ortaya çıkmıştır.

Halk egemenliğine odaklanarak liberal demokrasinin çoğunluğun iradesine karşı sahip olduğu yaygın denge mekanizmalarını görmezden gelmezseniz popülizmin ana akım tarafından dışlanmasına da şaşırmasınız. Aslında bizzat popülist sıfatının ortaya çıkışı bu bağlamla ilintilidir. 19. Yüzyılın son on yılında ABD'li küçük çiftçilerin kimi küçük zanaatkarlarla birlikte, tekelci sermayenin siyasetteki hâkimiyetine bir isyan olarak ortaya çıkan Halkın Partisinin ilk genel kuruluna katılan ve alışıldık siyasal elitlere benzemeyen sıradan insanları tanımlamak için Kansas gazetelerinin manşete çıkardığı Popülist ifadesi zamanla hem bu partinin, hem de hareketin ismi haline gelmiştir. Halkın Partisi güney eyaletlerinde özellikle Kuzey Carolina'da yerel elitlerin egemenliğini beyaz küçük çiftçilerle siyahlar arasında bir ittifakla sağlamasına rağmen ellilerle birlikte bu partinin göçmen karşıtı ve antisemit olduğuna dair tezler (Hofstadter, 1955), hareketin kimi üyelerinin parti dağıldıktan sonraki siyasal yönelimlerine dayanarak, ABD akademisinde de popülistleri şeytanlaştırmak için dolaşıma sokulmuştur. Bu arada belirtmek gerekir ki Eugene Debs gibi Amerikan sosyalizminin kimi önemli isimlerinin siyasal kariyeri de Halkın Partisi içinde gelişmiştir. Anti popülist elitizmin tarihi de görüldüğü gibi popülizmle başlar (Frank, 2020).

Esas olanın halkın egemenliği olduğu vurguladıkça egemenlik kavramının siyasal ilahiyatla ilintisine daha çok işaret edilecek ve bunun Avrupa yakın tarihindeki korkutucu sonuçları daha fazla hatırlatılacaktır. Bununla birlikte neoliberal küreselleşme, alametifarikası olan üretimin tedarik zincirleri aracılığıyla küresel düzeyde planlanması ve gerçekleştirilmesi (Gereffi ve Korzeniewicz, 2000) yoluyla küresel kuzeyde sanayisizleşmeye yol açtığı ölçüde bu ülkelerde popülist söylemi kuvvetlendirmektedir. Yüksek gelir getiren mavi yakalı işler rızaları hilafına ortadan kayboldukça, bu durum alt ve alt orta gelir gruplarından insanların daha fazla siyasal sistemi sorgulamasına yol açmakta ve bunların popülist söyleme kulak vermesine neden olmaktadır. Buna karşı seçkinler ise siyasal karar almanın iktisadi gereklilikler, uluslararası bağlayıcılıklar gibi kimi "doğal" sınırlarına işaret ederek genel seçim yoluyla karar vermenin her konuyu kapsayamayacağını vurgulamaktadır.

Benzer bir durum neoliberal küreselleşmenin kamusal ilişkileri piyasa ilişkilerine açtığı küresel güneyde de söz konudur. Kapitalistleşmenin geç yaşandığı bu ülkelerde hala piyasa ilişkilerine bütünüyle açılmamış kimi kamusal ilişkilerin devlet zoruyla tasfiyesi ve piyasa ilişkilerine terk edilmesi, müştereklerin çok uluslu şirketlerce istilası gibi politikalar karşısında isyan eden halk, hükümetlerin halkın rızasını değil küresel finans kurumlarının ve çok taraflı ticaret anlaşmalarının hükümlerine kulak verdiğini görmektedir. Margaret Thatcher'ın alternatif yok (TINA²⁹) söylemi buralarda daha yıkıcı olmuştur. Seksenler ve doksanlar boyunca Latin Amerika'da askeri yönetimlerin de, seçimle işbaşına gelen hükümetlerin de Washington Konsensüsü politikalarını izlemesi, mesela Arjantin'de Peronist Carlos Menem'in ya da Brezilya'da Bağımlılık Okulunun en önemli kuramcılarından Fernando Henrique Cardoso'nun bu politikalarından vazgeçmemesi önemli toplumsal hareketleri tetiklemiş ve seçmeni yeni bin yılda daha popülist seçeneklere yöneltmiştir. Pembe Dalga bu yönelimin sonucudur.

²⁹ There is no alternative. Margaret Thatcher'ın hükümetinin uyguladığı piyasacı politikaların bir siyasi tercih değil dönemin ruhuna dair "doğal" bir zorunluluk olduğunu iddia ederken kullandığı formül.

Bu yüzden Cas Mudde doksanlardan itibaren zamanın ruhunun siyaseten popülizme daha yatkın olduğunu öne sürmektedir (Mudde, 2004: 541). Doksanların sonundan itibaren Avrupa’da, hemen ertesinde de Latin Amerika’da öne çıkan popülist siyasi hareketler tam da bu nedenle neoliberal küreselleşmenin siyasal karar almayı ve ulus devletlerin dayandığı halk egemenliği fikrinin aşındırılmasına bir tepki olarak okunmalı. Tam da bu yüzden ulus devletlerin egemenlik kaybını doğal bir sürecin sonucu olarak gören, neoliberal küreselleşmeye karşı hayırhah tutum alan merkezci ideolojiye ve bu ideolojiye dayanarak yöneten elitlere bir siyasal tepki hareketi olarak ortaya çıktı popülist siyasi söylemi kullanan politik liderler ve etraflarında gelişen siyasal hareketler.

Bununla beraber her ne kadar neoliberal küreselleşme çağında zamanın ruhuna uygun siyasal hareketler sayılsalar da, hala Latin Amerika’da Peronizm gibi deneyimlerin, Avrupa’da ise faşist geleneğin bazı unsurlarının etkisinde kalıyordu. Üstelik toplumda bazı kitle seferberlikleriyle ilintili olsalar da esas olarak yukarıdan aşağıya örgütlenmiş siyasal örgütlülüklerden bahsetmekteyiz bu örneklerde. Bu durum 2008 finansal krizi sonrası gelişen kemer sıkma karşıtı kolektif eylemlilikler sonrası değişti. Ortaya aşağıdan yukarıya örgütlenen bir kitle seferberliği çıktı. Bu seferberlik karşı küreselleşme hareketinin yatay örgütlenme ve demokratik katılım gibi deneyimlerinin mirasını da örgütlülüğü içinde taşımaktaydı. Fakat en önemli unsuru popülist bir ana çerçeve içinde kurgulanmalarıydı.

Her ne kadar liberal temsili demokrasi ideolojisine tutkun olanlar bu rejimlerin Arap diktatörlükleriyle karşılaştırılmasını tahayyül edemese de, Arap Baharının simge sloganlarından “eş-şeaab yurid iskat en-nizam”³⁰ şiarı zamanın ruhunu temsil ediyor. Puerto del Sol meydanında İndignados (öfkeli) hareketi gerçek demokrasi talep ettiklerinde neoliberal küreselleşme döneminde bağımsız kurumlar, küresel finans otoriteleri ve ulus aşan şirketler lehine zayıflayan halk egemenliğinin yeniden ihdas edilmesinin istiyorlardı. Bu talep neoliberal küreselleşme bağlamında Arap Baharının düzenin “iskat” edilmesi talebinden daha az yıkıcı değildir. Amerika Birleşik Devletlerinden Fransa’ya halk artık eskisi gibi yönetilmek istemiyor ve bunu çeşitli biçimlerde dile getiriyor. Varolan popülist partilerin arkasına dizildiklerinde (mesela İtalya’da 5 Yıldız Hareketi ve Lega’nın 2018 genel seçimlerini kazanması ve birlikte hükümet kurması), şaibeli bir siyasi figürün popülist söylemine tav olduklarında (mesela Donald Trump’ın Cumhuriyetçi Partiyi devralması) ya da bizzat kendileri sokaklara döküldüklerinde (bakınız Sarı Yelekliler) benzer dinamikler işlemektedir.

Aşağıdan yukarı bir kitle seferberliği, klasik popülizm tanımına uygun lider merkezli yukarıdan aşağıya unsurları daha belirgin olan siyasetlerden daha ilgi çekicidir. Bunlar lider merkezli hareketleri de koşullandıran siyasal bir atmosfer oluşturmaktadır. Dolayısıyla, popülist bir ana çerçevenin bir kitle seferberliğini nasıl tetiklediğine, toplumsal hareket girişimcilerinin bu çerçeveleri nasıl oluşturup devreye soktuğuna yakından bakmak, bunları analiz etmek daha doğrudan siyasal popülist örgütlenmeleri de anlamamızı kolaylaştıracaktır. Ama önce çerçeveleme kavramının toplumsal hareketler literatüründeki kullanımına bakalım.

3. Toplumsal Hareketler Literatüründe Çerçeveleme

Toplumsal hareketler çalışmalarında, Kaynak Mobilizasyonu araştırma alanının yetmişli yıllar boyunca rutinleştirildiği biçimde, toplumsal hareket aktörlerinin kitle seferberliğini nasıl örgütlediği konusu esas inceleme nesnesi haline gelmişti. Böylece toplumsal hareket örgütleri ve bunların öznelerinin stratejik tercihleri esas olarak odaklanılan konular olmuştu. Fakat bu yaklaşımı benimseyen araştırmacıların bir kısmı rasyonel birey varsayımına dogmatik bir biçimde bağlılık gösteriyor ve kolektif eylemi etkileyen siyasi çalkantılar, iktisadi buhranlar gibi faktörlerle ideoloji ve kültür gibi gayri maddi unsurları analizlerine dahil etmiyorlardı. Öyle ki Charles Perrow bu araştırma alanında William Gamson, Charles Tilly ve Anthony Oberschall gibi diğer unsurları da analize dahil eden bilim insanlarının çalışmalarını, Mayer Zald ve John McCarthy’nin incelemelerinden ayırmak için birinci grubu RM1, ikincileri ise RM2 diye yaftalama ihtiyacı hissetmiştir (Perrow, 1979).

Kaynak Mobilizasyonu araştırma alanını sadece toplumsal hareket aktörlerinin insan devşirme para toplama eylem ve etkinlik örgütlenme faaliyetleri esnasında başvurdukları maddi metotları inceleme ile sınırlayan yaklaşım kısa sürede etkinliğini kaybetmiştir. Önce kitle seferberliğini koşullayan siyasi süreçler, daha sonra ise toplumsal hareket aktörlerinin kullandığı söylemsel araçlar ve diğer ideolojik ve kültürel unsurlar araştırma alanına içerilmiştir. Tam da bu yüzden, seksenlerin başından itibaren kitle seferberliğini etkileyen bilişsel süreçlerin incelenmesi hızlıca literatürün vazgeçilmez bir parçası olacaktır. Öyle ki doksanlar geldiğinde Mayer Zald dahi kültür ve ideoloji gibi farklı öğelerin araştırma alanı içine dahil edilmesini disiplin için geliştirici bir katkı olarak görmüştür (Zald, 1992).

Toplumsal hareket aktörlerinin insanları harekete geçmek için davet ederken kullandıkları söylem pratikleri kitle seferberliği ve kolektif eylemin temel bir bileşenidir. Toplumsal hareket katılımcılarının belli bir konu etrafında toplumsal seferberliği kolaylaştıracak şekilde üyeler için bir kolektif kimlik kurgulama çabası ve bununla ilintili olarak gündeme gelen deneyimlenen ortak haksızlıkları tanımlama faaliyetinin incelenmesinin yaygınlaşması toplumsal hareketler ve kitle seferberliği yazınındaki bu değişimi tetiklemiştir (Gamson vd., 1982). Kitle seferberliğine etki eden bilişsel süreçlerin incelenmesi bağlamında toplumsal hareketler çalışmalarının kuramsal

³⁰ Halk düzeni yıkmak istiyor.

alet kutusuna eklenen araçlardan en sık kullanılanı çerçeveleme kavramıdır. Bilişsel psikolojiden, söylem analizine oralardan reklamcılık ve halkla ilişkiler çalışmalarına kadar yaygın bir kullanım alanı olan çerçeveleme kavramı sosyolojide özellikle toplumsal hareketler çalışmaları bağlamında gündeme gelmektedir. Böylece fikri, söylemsel ve ideolojik öğeler de inceleme nesneleri arasına girmiş olur, aynı zamanda bu söylemleri geliştiren aktörlerin öznel rolleri de bu bağlamda analiz unsuru haline gelir.

Çerçeveleme toplumsal hakikatin belli bir biçimde algılanması için toplumsal hareket aktörlerinin kendilerini, amaçlarını, karşıtlarını ve bunlar arasındaki ilişkilerin içinde gerçekleştiği dünyayı bilinçli bir tarzda betimlemesidir. Bu betimleme faaliyeti kendini tanımlama, karşıtını tanımlama, kitle seferberliğinin meşruiyetini ima edecek şekilde ortadaki sorunu tanımlama ve bunları kamuoyuna insanların bu davaya katılmasını motive edecek biçimde aktarmak unsurlarını muhakkak içermelidir. Kaynak mobilizasyonu araştırma alanının en çok vurguladığı unsur, yani toplumsal hareket aktör ve örgütlerinin insan ve para kaynaklarına erişebilmesinin kilidi başarılı bir çerçeveleme faaliyetidir. Bu bağlamda kitle seferberliği yoluyla çözüleceği düşünülen meselenin ve bu meselenin taraflarının tanımlanması için gündeme getirilen söylemsel kurgu, çerçeve olarak adlandırılır.

Toplumsal ve politik olguların anlamı ve bunların nasıl yaftalanacağı karşılıklı bir ilişki içinde, çatışmalı bir süreç sonunda belirlenen ve yeniden belirlenen mefhumlardır. Sonuçta, herhangi bir olayın nasıl algılanacağı önceden bütünüyle belirli değildir, çünkü anlam toplumsal olarak inşa edilir. Belli bir hakkı talep eden grubun bu hakka niye sahip olması gerektiği, o hakka sahip olmamasının niye adaletsizlik olduğu, toplumsal hareket aktörlerinin hem kamuoyunu etkilemek, hem davalarına yandaş toplamak, hem de kamu otoritesinden olumlu bir yanıt alabilmek için gerçekleştirmesi gereken kritik bir görevdir. En başta neyin adil olduğunun genel geçer evrensel bir kuralı olmadığı, bunun ölçütlerinin her bir örnekte toplumsal olarak belirlenmesi gerektiği düşünülürse çerçeveleme ediminin kitle seferberliğini tetiklemek için ne kadar merkezi bir görev olduğu anlaşılır. Bu bakımdan Erwing Goffman'ın meşhur çalışmasından (Goffman, 1974) beri pek çok araştırmacı hakikatin toplumsal inşası konusuna eğilmiştir.

Kolektif eylem çerçeveleri, bir hareketin potansiyel katılımcılarını seferber etmeyi, hareketin hedeflerine dair kamuoyunda olumlu bir algı yaratmayı ve hareketin karşıtlarını hareketsiz kılmayı amaçlar (Benford ve Snow, 2000). Bu nedenle kolektif eylemle çözümlenmesi hedeflenen meselenin teşhis edilmesi, çözüm için en doğru yöntemin önerilmesi ve önerilen yöntemin hedef kitle tarafından benimsenmesi için kullanılan tüm bilişsel ve söylemsel etkinlikler çerçeveleme faaliyetinin temel unsurlarıdır. Çerçeveleme faaliyeti toplumsal hareket aktörlerinin sonuç alıcı bir kitle seferberliği örgütleyebilmeleri açısından muhakkak yerine getirmeleri gereken bir görevdir.

Bu çerçeveler aynı zamanda farklı toplumsal hareketleri birbirlerine bağlamakta da işlevseldir. Tarihsel olarak incelendiğinde kolektif eylemin bazı tarihsel dönemlerde yoğunlaştığı görülür. 1848 devrimleri ya da 1968 gibi uluslararası etkileri olan tarihsel anlar bu bağlamda ilk akla gelen örneklerdir. Bunların yanı sıra ulusal olarak da kolektif eylemlerin yükseliş ve düşüşünün döngüsel bir izlek seyrettiği görülür. Silahsızlanma, yenilenebilir enerji, kent hakkı gibi ortak kavramlar etrafında farklı coğrafyalarda gerçekleşen kitle seferberlikleri birbirleri hakkında sadece gazetelerden okudukları kadar haberdar olabilir. Bu hareketleri örgütleyen toplumsal hareket aktörleri kitle eylemleri içinde ortak bir zaman dilimi sırasında bulduklarında aynı protesto döngüsünün parçası olurlar. Bu bakımdan ortak çerçeveler farklı mekânlardaki kitle seferberliklerini birbirine teyelleterek bunların ortak etkisini de toplamda artırır. Böyle farklı coğrafyalara yayılan bir protesto döngüsünü birbirine bağlayan çerçeveleri ise ana çerçeve diye adlandırıyoruz.

Ana çerçeveler protesto döngülerini birbirini bağlamak dışında tarihsel olarak farklı dönemlerdeki kitle seferberliklerinde de kullanılabilir. Bu bağlamda en sık karşılaşılan ana çerçeve adaletsizlik çerçevesidir. Otorite sahipleri ya da siyasal elitler eliyle sürdürülen bir haksızlığın tarafı olduğu iddiası genellikle yaygın bir temadır. Bu tema farklı dönemlerde ortaya çıkabileceği gibi aynı tarihsel alanda çok farklı toplumsal kesimlerin mücadelesini de birbirine bağlayabilir. Dolayısıyla bu tip ana çerçeveler farklı toplumsal hareket sektörlerini de birbirine bağlar (Carrol ve Ratner, 1996). Adaletsizlik çerçevesi protestoya dahil olan kesimin kurguladığı ve hayat verdiği, eylemliliği önceleyen ve siyasal otoritenin söz konusu kesime karşı neredeyse yerleşik hale gelmiş bir haksızlığın faili olduğuna dair algıyı ifade eder (Doğan, 2014: 93). Özellikle baskıcı ve dışlayıcı siyasal elitlere karşı bu algı yaygınlaşırsa birçok farklı alanlardaki kitle seferberliğini birbirine bağlayabilecek bir ana çerçeveden bahsedebiliriz (Snow ve Benford, 1992). Halk ayaklanmalarıyla hükümet değişiklikleri öncesi bu türden ana çerçeveler başarılı bir ortak kitle seferberliğinin örgütlenmesinde işlevsel olabilir.

Aslında adaletsizlik ana çerçevesi dışında böyle bir etkisi olan farklı coğrafyalara yayılmış çeşitli mücadele alanlarını birbirine bağlayan bir ana çerçeve örneği pek yoktur. Karşılıklı silahsızlanma (Soğuk Savaş sırasında nükleer silahların sınırlandırılması) ya da demokrasi talebinin bu anlamda kullanıldığı tarihsel örnekler mevcuttur. Açıkçası popülizm de 2008 krizi sonrası dönemde, özellikle 2011 yılına damgasını vuran protesto döngüsü esnasında bir kitle eylemi ana çerçevesi olarak gündeme gelmiştir. Özellikle Occupy Wall Street hareketinin Zucotti Park'taki esas merkezinde "bizler yüzde doksan dokuzuz karşıtlarımız yüzde bir" ayrımına dayanan söylemle böyle bir çerçeveleme stratejisinin inşa edildiği görülmektedir. Popülizm bir ana çerçeve olarak 2011 protesto döngüsüne damga vurmuştur.

Bu damga 2011'i aşan bir siyasal sonuç yaratmıştır. Protesto döngülerinin eylem repertuarlarının değişmesine yeni eylem biçimlerinin ortaya çıkmasına etkisi özellikle Sidney Tarrow tarafından çalışılmıştır (Tarrow, 1993). 1848 devrimleri ya da 1968 gibi büyük coğrafi alanları etkileyen kitle seferberlikleri geri çekilişleri sonrasında dahi siyasal dizilişleri ve siyaset yapma biçimlerini köklü bir biçimde dönüştürür. Popülist ana çerçeve ile birbirine bağlanan 2011 döngüsünün de benzer bir biçimde siyasal alanı etkilediğini özellikle kimi ülkelerde siyasal tartışmanın sınırlarını ve parametrelerini genişlettiğini, hiç tahmin edilmeyen aktörleri öne ittiğini ilerleyen yıllarda gördük.

Bir ana çerçeve olarak popülizmin bu bağlamda kullanımına geçmeden önce çerçeveleme kavramının yaygın kullanımının da literatürde kimi eleştirilere yol açtığını da belirtelim. Bizzat bu yaklaşımın gelişmesine katkıda bulunan araştırmacılar çerçeveleme yaklaşımını benimseyen çalışmaların sistematik bir ampirik araştırma eğilimlerinin olmamasına, ortaya konan çalışmaların betimleyici karakterlerinin baskın olduğuna, anlam inşasını daha ziyade durağan süreçler olarak görmelerine ve hareketin sözcüsü olarak görünen seçkinlerin kanaat ve görüşlerine aşırı anlam yüklenmesine işaret ederek bu çalışmaların aksayan yönlerinin altını çizmişlerdir (Benford, 1997). Ortaya konan eleştiri daha ziyade çerçeveleme yaklaşımının toplumsal hareketleri biricikleştirerek karşılaştırma yapmayı zorlaştırmasına yöneliktir. Aslında tersten düşünülürse, protesto döngülerini oluşturan kolektif eylem ana çerçeveleri karşılaştırmalı analizler yapmayı da mümkün kılar.

Bu bakımdan 2008 krizi sonrası büyük ölçüde Küresel Kuzeyde gördüğümüz siyasal sonuçları da olan kitle seferberliklerini ve bunların ortaya koyduğu kolektif eylemleri, özellikle meydan işgallerinin damga vurduğu 2011 yılındaki büyük protesto dalgasını birbirine bağlayan ana çerçevenin popülizm olduğu iddiası incelemeye değerdir. Bu iddia kimi araştırmacılar tarafından öne sürülmekte, kimi başkaları ise başka kavramsal alternatiflere işaret etmektedir. Bununla birlikte neoliberal küreselleşmenin vaatlerini yerine getirmeyeceği ortaya çıktıkça kuvvetlenen halkın öfkesini anlama ve analiz etme çabası kuşkusuz kavramsal bir tartışmanın sınırlarının ötesine de taşmaktadır. Bu konu, toplumsal muhalefetin Colin Crouch'un ifadesiyle bir türlü ölmeyen neoliberalizme karşı nasıl bir siyasal strateji izlemesi gerektiği sorunsalına da değmektedir (Crouch, 2011).

4. Popülist Bir Kitle Eylemi Ana Çerçevesinin Ana Hatları

Bu bölümde popülist ana çerçevenin koşullandırdığı ve bir araya topladığı kitle seferberliğine ve devamında ortaya çıkan siyasal hareketlere biraz daha yakından bakalım. Bu hareketler şimdiye dek yeni binyılın ilk on yılına damga vuran Karşı Küreselleşme Hareketi kadar yakından incelenmiş değil. Üstelik niteliğine dair araştırmacılar arasında da tam bir görüş birliği yok. Kimileri bu yeni dönemi adlandırırken popülist terimini açıklayıcı buluyor, kimileri ise neoliberalizme karşı sağ siyasi değerlerle gelen tepkiler dışında bu terimi kullanmayı tercih etmiyor. Fakat unutmamak gerekir ki, popülist sıfatının tüm kötü şöhretine rağmen bu adlandırma aslında yaygındır. Yani, genelde sağ kanat siyasal hareketleri imlemek için kullanılsa da, popülist ana çerçeve kavramını 2011 protesto döngüsünün etrafında ortaya çıkan ve sonrasında kimi ülkelerde siyasal ve toplumsal sonuçlar da üreten ve sol jargonu kullanan kimi hareketler bağlamında kullanılan çeşitli çalışmalar da mevcut.

Bunlara bir örnek kendisi de Yunanlı olan ve Yunanistan borç krizi etrafında şekillenen kitle seferberliğine dair çalışmaları olan Paris Aslanidis'dir. Aslanidis, esas olarak aşağıdan örgütlenen popülist hareketleri çalışan bir siyaset bilimci (Aslanidis, 2017). Yunanistan, İspanya, Portekiz ve ABD'deki toplumsal hareketlerin 2011 boyunca ürettikleri politik metinleri incelediği çalışmasında toplumun büyük çoğunluğunu dar bir elit kesimle ikili bir karşıtlıkta konumlandıran ve bu seçkinlerin halkın egemen iradesi doğrultusunda işlemesi gereken demokratik sistemi çarpıttığını iddia eden popülist söylemi açıkça teşhis ediyor (Aslanidis, 2018). Syntagma Meydanı, Puerto del Sol ve Zuccotti Park işgal alanlarının doğrudan demokrasi yöntemiyle hazırlanan deklarasyonları birbirine çok benzer ve siyasi nitelermelerden arındırılmış yurttaşın kahir çoğunluğu olduğu özellikle vurgulanan ve sıradanlığının altı çizilen bir biz ve çürümüşlüğü ifade eden sıfatlarla nitelenen dar bir muktadirler kesimi arasında net bir ayrımı ortaya koyuyor (Aslanidis, 2018: 454). Aynı zaman diliminde birbirinden farklı coğrafyalarda üretilen bu ana çerçeve söz konusu kitle eylemlerini böylece birbirine bağlamış oluyor.

Bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu protesto döngüsünü bağlayan ana çerçeveyi başka kavramlarla ifade eden araştırmacılar da var. Örneğin toplumsal hareketler literatürünün önemli isimlerinden Donatella della Porta ısrarlı bir biçimde kemer sıkma karşıtı protesto döngüsü diye adlandırdığı 2011 eylemlerinin ana çerçevesini kurulu düzen karşıtı (antiestablishment) olarak isimlendiriyor (della Porta, 2015). Bu tercihinde, her ikisi de kavramsal tartışmanın özüne doğrudan ilintili olmayan iki faktörün rol oynadığı anlaşılıyor. İlk olarak della Porta açıkça popülizm kavramının, özellikle Avrupa tarihi bağlamında taşıdığı reaksiyoner ideolojik yükten rahatsız, ikinci olarak ise gene aynı bağlamda bu hareketlerden doğru ortaya çıkmış Podemos gibi siyasi partilerin tarifine ve bunların neofaşist siyasal hareketlerden ayrımına dair bir kaygısı var gibi görünüyor, popülist sıfatının bu ayrımın imkânını azalttığını düşünüyor (della Porta, 2017).

Bu türden kaygılar, popülizm kavramının açıklayıcılığı değil de ideolojik bagajıyla ilintili. Bir siyasal olguyu tanımlarken kullandığımız kavramın seçiminin politik algılarla koşullandırılması doğru değil. Dolayısıyla, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız haliyle popülist ana çerçeve terimi kavramsal olarak daha açıklayıcı ve kesindir. Tıpkı Aslanidis'in altını çizdiği gibi halkın esas temsilcisi, hatta kendisi, sayılan bir kesimle demokratik egemenlik

ilkisini çarpıtın bir avuç seçkin arasındaki ayrıma dayalı söylem basitçe kurulu düzen karşıtlığı diye anlatılamaz. Zira bu tutumun siyaset bilimi literatüründe kullanılan yaygın adı, daha önceki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi, popülizmdir. Üstelik bu hareketler halkın gerçek temsilcisi olarak kendi politik meşruiyetleri konusunda iddialıdır. Merkez partilerdeki muarızlarının ise gayri meşru olduğu iddiası noktasında bir ısrar olmasa da bunları yönlendiren çıkar çevrelerinin halkın genel çıkarı karşısında durduklarına dair net bir algıları olduğu rahatça söylenebilir.

Bu popülist hareketlerden çıkan, etkilenen ya da bunlarla ilişki içinde büyüyen siyasi partilerin politik niteliklerini ise daha kesin belirtmek mümkündür. Örneğin Avusturya Özgürlük Partisi ve Lega için neofaşist, UKIP (Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi), Brexit Partisi ya da Marine Le Pen liderliğindeki haliyle Ulusal Toparlanma için egemenlikçi denebilir. Bu son kavram Fransa'da bizim ulusalcı diye ifade ettiğimiz türden hareketlere benzer siyasi oluşumları tanımlamak için kullanılıyor. Ulusal egemenlik kavramına gerek Brüksel'i şeytanlaştıran Avrupa kuşkucusu siyasal örgütlerde, gerekse de milletin siyasal karar alma gücünün (bazen antisemit komploculuğu da içerecek biçimde) küresel elitlere devredilmesinden yakınan siyasi figürlerin söyleminde rastlanabiliyor. Donald Trump'ın 2016 başkanlık kampanyasına damga vuran Amerikalı Steve Bannon gibi bir isim bu noktada akla gelebilir.

Toplumsal hareketler literatürünün aşırı sağ kendi inceleme nesnesinin dışında saydığı, bunları daha ziyade etnik çatışmalar ve milliyetçilik araştırma alanının konusu olarak gördüğü bilinir. Ayrıca, aşırı sağ başlığı altındaki hareketleri elliler ve atmışlarda kalmış psikolojik temelli analizlerin konusu yapmak saldırgan kişilik ve benzeri açıklamalarla bunları incelemeye çalışmak da yaygın eğilimler olarak görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda bu sağ tandanslı hareketleri göz ardı etmenin kuramsal tutarsızlığına işaret eden bir yaklaşımda gelişmektedir (Caiani, 2012). Bu yaklaşıma göre milliyetçilik, etnik ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığı çerçeveleri üzerinden gelişen kitle seferberliklerini de toplumsal hareketler literatürünün alet kutusuyla analiz etmek pekâlâ mümkündür. Yukarıda sayılan siyasal oluşumların önemli bir kısmının bu sunuşta bahsettiğimiz 2008 sonrası görünür hale gelen yeni toplumsal fay hattı etrafında örgütlendiği ortadadır, bu bakımdan elimizdeki konuyla, popülist siyasal stratejiyi kullandıkları oranda, ilintilidirler.

Öte yandan muhalefetteki Syriza tam da Aslanidis ve Marantzidis'in ifade ettiği gibi toplumsal hareketlerle buluşmak isteyen geleneksel bir sol partiydi (Aslanidis ve Marantzidis, 2016). Podemos her ne kadar popülizm kavramını Mouffe'ü andıran bir biçimde benimsese de her zaman İspanya'daki siyasal bölünmede solda kaldı ve soldaki partilerle ittifak aradı. Tam da bu yüzden Podemos'tan ayrılan, Laclau'nun öğrencisi Inigo Errejon liderliğindeki Mas Pais ya da Boyun Eğmeyen Fransa gibi geleneksel sol siyasal merkezlerle mesafeli olmaya özen gösteren siyasal hareketler bile talep ve destekledikleri siyaset önerileri bağlamında açıkça soldadır. Çünkü kendi ülke tarihlerini okuma biçimleri bu yöndedir ve ülke geçmişine dair tartışmalarda yani Fransız Devrimi, Komün deneyimi ya da İspanya İç Savaşı gibi tarihsel olaylarda değerlendirmeleri solla paraleldir. Tam da bu yüzden İtalyan 5 Yıldız hareketini konumlandırmak zordur, zira onlar İtalyan Faşizmi deneyimine dair net tutum almazlar. Ayrıca İspanya'da son seçimlerde öne çıkan Vox'un İspanyol aşırı sağ geleneğine dayandığını unutmamak gerekir, bu parti de sıradan İspanyol yurttaşının merkezi siyasetin kendisine hizmet etmekteki yetersizliğine duyduğu öfkeyi başka bir siyasal program doğrultusunda olsa da sahiplenir. Podemos ve türevleri Indignados'un tek mirasçısı sayılamaz. Dolayısıyla Avrupa'daki merkez partileri sarsan tüm liberal olmayan partileri popülist torbasına atmak kafa karıştırıcı olup, zaten kesinliği olmayan bir kavramı iyice müphemleştirmektedir. Siyasi partilerin şeceresi yukarıda da yapıldığı gibi daha kesin sıfatlarla ifade edilebilir.

Aslında kitle seferberliğiyle oy vermek gibi geleneksel siyasal katılma biçimlerinin arasında temelli bir ayrım olduğunu varsaymanın siyasal olguları anlamlandırmakta sakatlayıcı bir etkisinin olduğu bir süredir altı çizilen bir tespittir. Yükselen kitle seferberliğinin bazen ana akım siyasal partilerin hem seçmen desteğinde değişikliklere yol açabileceği, hem de içyapısında ve liderliğinde yenilikleri tetikleyebileceği daha önce ifade edilmiştir (McAdam ve Tarrow, 2010). Daha da önemlisi ise kitle seferberliğinin yeni siyasal partilerin ortaya çıkmasına yol açtığını, bugünlerde hareket partisi diye isimlendirilen geleneksel olmayan siyasal örgütlerin etkisini arttırdığını, alışıldık sağ sol ayrımlarını ve seçmen dağılımını dağıttığını müşahade edebiliyoruz. Dolayısıyla, Cas Mudde'nin önceki bölümlerde vurguladığımız önerisi doğrultusunda, popülizmi yurttaşları geniş ve kapsayıcı bir biz ve dar ama muktedirliği yüksek manipülatif bir "kabal" arasında bölen ve farklı siyasal programlarla eklenilebilen bir siyasal söylem stratejisi olarak görmek daha doğrudur. Ama bu yaklaşım kimi siyasal akımları popülizm yaftasıyla ahlaken zimnen hor görmeye dayalı entelektüeller arasında yaygın eğilimin alanını daraltacaktır.

Popülist kitle seferberliği bir söylem stratejisine dayansa da ekonomi-politik maddi temelleri de haizdir. Yakın zamanda yapılan bir nicel araştırma 2008 krizinden sonra ana akım partilerin Batı Avrupa'da oy kaybı yaşamasını artan ekonomik temelli taleplerle çerçevelenen kitle seferberliğiyle istatistiki olarak ilişkilendirilebileceğini gösterdi (Bremer vd., 2020). Bu modele göre ekonomik kriz ve bu dolayımında uygulanan kemer sıkma politikaları bir gösterge etkisi yaparak seçmenin oy verme davranışını etkiliyor ve ana akım partilerin oy kaybını tetikliyor. Aynı araştırma merkez solun solundaki partilerin bu durumdan özellikle karlı çıktığına dair bir tespiti ise desteklemiyor. Popülist olarak nitelenen partilerin genel olarak bu durumdan faydalandığını gösteriyor. Açıkçası seçmen tabanı İkinci Dünya Savaşı sonrası giderek daha fazla okumuşlara doğru kaydığı

ampirik çalışmalarla gösterilen solun (Piketty, 2018) en alttakilerin desteğini diğer siyasal alternatiflerden fazla alamamasında şaşılacak pek bir şey yoktur.

2011 yılında Yunanistan'dan ABD'ye meydan işgalleri yoluyla sesini duyurmaya çalışan öfke yerleşik merkez sağ ve sol diye farklı yaftaları olup aynı siyaseti uygulayan partiler döneminin sonunu getirdi. Bu kitle seferberlikleri hiçbir yerde özellikle bir parti ya da bir siyasal gelenekle ilişkilense de özellikle 2011 sonbaharında, protesto döngüsünün sonunda gerçekleşen Occupy hareketi, Avrupalı ve Arap öncülerinden farklı olarak daha az spontan daha çok kurgulanmış tarzıyla bir yandan hareketi daha sol bir söylemle çerçevesine de, bu kitle seferberliğinin popülist kimliğini de tartışılmayacak bir biçimde ortaya koydu. Sonuçta popülist kavramı ABD'de Avrupa'ya kıyasla da zayıf bir olumsuz tını taşır. Bu hareketlerin hepsi halk egemenliğinin merkezinde olduğu bir demokrasi algısının propagandasını yapıyor ve yönetici elitlerden bunu talep ediyorlardı. Bu talepleri görmezden gelindiği ölçüde siyasallaşarak yerleşik siyasal parti ve konumları sallamaya başladılar. Eylül 2015'te hiç beklenmedik bir biçimde Jeremy Corbyn İngiliz İşçi Partisinin liderliğine seçildi. Brexit Referandumu ve Trump'ın önce Cumhuriyetçi Parti önseçimindeki ardından başkanlık seçimlerindeki zaferi ile anılan 2016 yılında bu siyasal sarsıntı zirve yaptı. Avrupa'da savaş sonrası döneme damga vuran merkez sağ ve merkez solda iki büyük partinin etrafında şekillenen siyasal bölünme artık büyük oranda ortadan kalkmış gözüküyor.

5. Sonuç

Kıscacası, 2011 Meydan İşgalleri dalgasının geniş halk kitleleri ve onların karşısında bir avuç insanların kolektif olarak sahip olduklarına değer vermeyen seçkin ayırımına dayalı popülist ana çerçevesi bu toplumsal hareketleri bir protesto döngüsü olarak birleştirmekle kalmamış, aynı zamanda takip eden dönemde özellikle küresel kuzeyde ana akım siyaset üzerinde de belirleyici etkilerde bulunmuştur. Momentum hareketi ve o dolayında beklenmedik biçimde İngiliz İşçi Partisi liderliğine gelen Jeremy Corbyn, Bernie Sanders'in 2016 ve 2020'deki kuvvetli önseçim kampanyaları ve Amerikan Demokratik Sosyalistleri gibi toplulukların anaakımlaşması bunun örnekleridir. Ana akımın dışından Boyun Eğmeyen Fransa ya da Podemos gibi siyasal hareketler de aynı dönemde güçlenmiştir. Bu noktada özellikle siyasal alana etki etmek konusunda bu popülist ana çerçevenin farklı vurgularla da olsa aşırı sağ ya da aşırı sağdan esinlenmiş kesimler arasında da etkili olduğunu belirtmek gerekir. 2016'da Trump'ın kampanyasının Cumhuriyetçi Partinin merkezini yenmesi ya da Brexit Kampanyasının Muhafazakâr Parti merkezini önce yenmesi sonra ele geçirmesi burada sayılabilir. Ne olursa olsun, bu kitle seferberliği siyasal parti sistemi ve politik söylem üzerinde de kalıcı bir iz bırakmış gözükmektedir. Siyasal bakiyesinin ne olacağı ise hala sonucunu siyasal gelişmelerin belirleyeceği açık bir tartışmadır.

Kaynakça

- Albo, Gregory. (2009). "The Crisis of Neoliberalism and the Impasse of the Union Movement." *Relay* 26: 4-9.
- Arato, Andrew. (2013). "Political Theology and Populism." *Social Research* 80 (1): 143-172.
- Aslanidis, Paris. (2017). "Populism and Social Movements." In *The Oxford Handbook of Populism*, ed. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, Pierre Ostiguy. Oxford: Oxford University Press: 305-325.
- Aslanidis, Paris. (2018). "Populism as a Collective Action Master Frame for Transnational Mobilization." *Sociological Forum* 33 (2): 443-464.
- Aslanidis, Paris. Marantzidis, N. (2016). "The Impact of the Greek Indignados on Greek Politics." *Southeastern Europe* 40 (2): 125-157.
- Benford, Robert. (1997). "An Insider's Critique of the Social Movement Framing Perspective." *Sociological Inquiry* 67 (4): 409-430.
- Benford, Robert. Snow, David. (2000). "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment" *Annual Review of Sociology* 26: 611-639.
- Bremer, Björn. Hutter, Swen. Kriesi, Hanspeter. (2020). "Dynamics of Protest and Electoral Politics in the Great Recession." *European Journal of Political Research* 59: 1-25.
- Caiani, Manuela. della Porta, Donatella. Wagemann, Claudius. (2012). *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Canfora, Luciano. (2010). *Avrupa'da Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Carroll, William K. Ratner, R. S. (1996). "Master Framing and Cross-Movement Networking in Contemporary Social Movements." *The Sociological Quarterly* 37 (4): 601-625.
- Crouch, Colin. (2011). *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- d'Eramo, Marco. (2013). "Populism and the New Oligarchy." *New Left Review* 82: 5-28.
- de la Torre, Carlos. (2013). "In the Name of the People: Democratization, Popular Organizations, and Populism in Venezuela, Bolivia, and Ecuador." *European Review of Latin American and Caribbean Studies* 95: 27-48.
- della Porta, Donatella. (2015). *Anti-austerity Protests in the Crisis of Late Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- della Porta, Donatella. (2017). "Geç Neoliberalizmde İlerici ve Gerici Siyaset" *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üzerine Uluslararası Bir Tartışma* içinde, ed. Heinrich Geiselberger. İstanbul, Metis: 44-58.
- Doğan, Mustafa Görkem. (2014). "Bir Toplumsal Hareket Olarak Gezi Direnişi: Sürekli Olanı Aramak." *Eğitim Bilim Toplum* 12 (48): 89-109
- Dunn, John. (2017). *Halkın Özgürlüğü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frank, Thomas. (2020). *The People, No: A Brief History of Anti-Populism*. New York: Henry Holt and Co.

- Gamson, William. Fireman, Bruce. Rytina, Steven. (1982). *Encounters with Unjust Authority*. Dorsey: Homewood.
- Gereffi, Gary. Korzeniewicz, Miguel. (2000). *Commodity Chains and Global Capitalism*. Westport: Praeger.
- Goffman, Erwing. (1974). *Frame Analysis, An Essay on the Organization of Experience*. Boston: North-Eastern University Press.
- Hall, Stuart. (1979). "The Great Moving Right Show." *Marxism Today* (Ocak): 14-20.
- Hofstadter, Richard. (1955). *The Age of Reform: from Bryan to F.D.R.* New York: Vintage Books.
- Hooghe, Liesbet. Marks, Gary. (2018). "Cleavage Theory Meets Europe's Crises: Lipset, Rokkan, and the Transnational Cleavage." *Journal of European Public Policy* 25 (1): 109-135.
- Katz, Richard. Mair, Peter. (1995). "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party." *Party Politics* 1 (1): 5-28.
- Lipset, Seymour Martin. Rokkan, Stein. (1967). *Party Systems and Voter Alignments Cross National Perspectives*. New York: Free Press.
- Mc Adam, Doug. Tarrow, Sidney. (2010). "Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements." *Perspective on Politics* 8 (2): 529-542.
- Mélenchon, Jean Luc. (2014). *L'Ère du Peuple*. Paris: Fayard.
- Mouffe, Chantal. (2019). *Sol Popülizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, Cas. (2004). "The Populist Zeitgeist." *Government & Opposition* 39 (3): 541-563.
- Perrow, Charles. (1979). "The Sixties Observed." In *The Dynamics of Social Movements*, ed. Mayer N. Zald, John D. McCarthy. Cambridge, Winthrop: 192-211.
- Piketty, Thomas. (2018). *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict* (hal-02878211)
- Saad-Filho, Alfredo. Johnston, Deborah. (2005). *Neoliberalism A Critical Reader*. Londra: Pluto Press.
- Schmitt, Carl. (2016). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Snow, David. Benford, Robert. (1988). "Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization." *International Social Movement Research* 1:197-218.
- Snow, David. Benford, Robert. (1992). "Master Frames and Cycle of Protest." In *Frontiers in Social Movement Theory*, ed. Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller. New Haven, Yale University Press: 133-155.
- Streeck, Wolfgang. (2017). "Neoliberal Kapitalizm İçin Sonun Başlangıcı: Bastırılanların Geri Dönüşü" *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üzerine Uluslararası Bir Tartışma* içinde, ed. Heinrich Geiselberger. İstanbul, Metis: 182-197.
- Streeck, Wolfgang. (2011). "The Crises of Democratic Capitalism." *New Left Review* 71: 5-29.
- Tarrow, Sidney. (1993). "Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention." *Social Science History* 17 (2): 281-307.
- Zald, Mayer N. (1992). "Looking Backward to Look Forward: Reflections on the Past and Future of the Resource Mobilization Research Program." In *Frontiers in Social Movement Theory*, ed. Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller. New Haven, Yale University Press: 326-348.